

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

(Հատուած "Գրիգոր Նարեկացի. Բանաստեղծական Արուեստը" անտիպ ուսումնասիրութիւնից)

«Լինելութիւն է սկիզբն ապականութեան, եւ ապականութիւն դարձեալ անդրէն է սկիզբն լինելութեան»:

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՑԻ

Ա. Հայաստանի հասարակական-ֆաղափական դրութիւնը
եւ մշակոյթը 10-րդ դարում

Հայ ժողովրդի պատմութեան մէջ 10-րդ դարը գրաւում է առանձնակի տեղ: Դա բացառիկ բարենպաստ ժամանակաշրջան էր ինչպէս երկրի հասարակական-ֆաղափական եւ տնտեսական յարաբերութիւնների, այնպէս էլ գրական-մշակութային կեանքի ասպարէզում: Հայաստանը թեւակոխել էր զարգացման նոր փուլ: Ընդհանուր վերելքն սկսուել էր 9-րդ դարի երկրորդ կեսից եւ շարունակուեց մինչեւ 14-րդ դարի առաջին կէսը: Արդի հայ պատմագիտութեան պարբերացմամբ՝ դա Հայաստանի զարգացած աւատատիրութեան շրջանն է: (1)

Վերելքի սկիզբը կապուած էր պատմա-ֆաղափական մի խոշոր իրադարձութեան հետ: Թօթափելով արաբական տիրապետութեան լուծը՝ հայ ժողովուրդը վերականգնեց իր պետական անկախութիւնը: 885 թ. Բագրատունիների ազդեցիկ տոհմը ստեղծեց Հայոց Թագաւորութիւնը, որը գոյատեւեց մինչեւ 11րդ դարի կէսը: Բագրատունիների հեռամէտ պայքարը՝ ստեղծել համահայկական կենտրոնացուած ուժեղ պետութիւն, դժբախտաբար, չպսակուեց յաջողութեամբ:

Աւելի ուժեղ գտնուեցին միջիշխանական հակամարտութիւնները: 908 թ. Արծրունիները ստեղծեցին Վասպուրականի թագաւորութիւնը, որը Բագրատունիների թագաւորութեանը զուգահեռ՝ պահպանուեց աւելի քան մէկ հարիւրամեակ:

Նոյն 10-րդ դարում առաջացան Կարսի, Սիւնիքի, Տաշիր-Ձորագետի մանր թագաւորութիւնները, որոնք էլ աւելի խորացրին երկրի ֆաղափական մասնատուածութիւնը: Դա դուռ էր բացում վերահաս աղետների համար, սակայն վերջը տափ էր, եւ երկիրը չէր նախագգում գալիք վտանգը: Հայաստանը բարգաւաճում էր տնտեսապէս: Եւ որքան էլ ժամանակի պատմագիր Յովհաննէս Դրասխանակերտցին քանաստեղծօրէն գծած լինի Հայաստանի համայնապատկերը, այնուհանդերձ, այն նշմարտացի է ընդհանուր առմամբ: «Իսկ աշխարհիս Հայաստանեայց, - գրում է նա - յաւուրան յայնոսիկ այց արարեալ տեառն եւ պատսպարեալ եւ յաջողեալ ի բարութիւնս, բնակեցան իւրաքանչիւր ոք ի ժառանգութիւնս իւրեանց. եւ սեպհականեալ գերկիր՝ տնկեցին այգիս եւ արմատացուցին քիւրաստանս ձիթենեաց եւ պարտիզաց»:

յիշատակում է ումանց՝ ժլատ, բայց միշտ դրական բնութագրմամբ: Դարի այդ նշանաւոր մարդկանցից էին նաեւ Խոսրով Անճուացին եւ Անանիա Նարեկացին: Առաջինը Գրիգոր Նարեկացու հայրն էր, յայտնի մատենագիր եւ բարձրաստիճան հոգեւորական, երկրորդը Գրիգոր Նարեկացու ուսուցիչն էր, որին Տարօնեցին անուանում է «փիլիսոփայն մեծ»(8), Ուխտանէսը՝ «տիեզերական վարդապետ» եւ «հռչակաւոր հոռտոր»(9), Գրիգոր Նարեկացին՝ «հոգեգարդ եւ մտավարժ փիլիսոփայ»(10):

10-րդ դարում գրականութիւնը հասաւ բարձր մակարդակի: Թէեւ նոր մտքերն ու զգացումները երեւան էին գալիս դեռեւս միջնադարեան գաղափարախօսութեան հիմքի վրայ եւ նրա կրօնա-աստուածաբանական հէնգիմ միահիւսուած, սակայն մի կողմից խորանում էր գրականութեան աշխարհականացման, միւս կողմից՝ նրա հոգեբանական ճշմարտացիութեան ձգտումը: Վերացականութիւնն աստիճանաբար ընկրկում էր կենդանի զգացմունքների առաջ: Գրականութիւնը ստեղծագործական լիցք եւ աւիշ էր վերցնում ժողովրդական բանահիւսութիւնից: Ազատագրութեան համար մղած իր դարաւոր պայքարի ոգին հայ ժողովուրդը մարմնաւորեց «Սասնայ ծռեր» դիւցազներգութեան մէջ: Նրա շունչը տեւաբար թեւածել է 10րդ դարի հոգեւոր մթնոլորտի, կեանքի ու կենցաղի վրայ: Գրականութիւնը հարստանում է նոր ժանրերով, ընդլայնում է գրական կապերի ոլորտը: Դարի բանաստեղծական արտադրանքի բարձրակէտը Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործութիւնն է, որը որքան ինքնատիպ էր ու նոր, նոյնքան էլ մնաց բարձր եւ անկրկնելի:

Պատմագրութիւնը, որ գրեթէ մարել

էր արաբական տիրապետութեան դարերին, 10րդ դարում տուեց ականաւոր դէմքեր՝ Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, Թովմա Արծրունի, Ստեփանոս Տարօնեցի /Ասողիկ/, Ուխտանէս եւ ուրիշներ: Եղել են գործեր, որոնք, դժբախտաբար, չեն հասել մեզ: Պատմագրութիւնը բացայայտ յենում եւ ստեղծագործաբար շարունակում էր 5րդ դարի աւանդութիւնները: Մի կողմից հետեւում էին Մովսէս Խորենացու՝ ստուգութեան ձգտող ֆենական սկզբունքներին, միւս կողմից՝ նախապատուութիւն էին տալիս Փաստոս Բուզանդի աւանդութիւն՝ ժողովրդական գրոյցների, վէպերի եւ ասքերի վերարտադրութեանը: Ուրուագծում է նաեւ ժամանակագրութեան ժանրը, որն ուրոյն գծերով հարստացնում է պատմագրութիւնը: Պատմագրութեան մէջ լայն արձագանք է գտնում ազգային կեանքի վերելքի փառաբանութիւնը, կենտրոնական ուժեղ թագաւորութեան ստեղծման գաղափարը, կենտրոնախոյս ձգտումների եւ միջնադարեան զգացմունքների ֆենադատութիւնը: Պատմագիրները թողել են պատմական արձակի ընտիր էջեր, որոնք վկայում են գրողի, նրանց վառ տաղանդի եւ վարպետութեան մասին:

Զարթօնքը զգալի էր նաեւ փիլիսոփայութեան բնագաւառում: Կար երկու հոսանք: Մէկը՝ նոր-պլուտականութեան այն ուղղութիւնն էր, որ շիթ առ շիթ աւիշ էր տալիս 5-6րդ դարերի հայ փիլիսոփայական մտքին, միւս թելը յարում էր ռացիոնալիզմին: Նոր պլատոնականութիւնը 10րդ դարում սերտանում է միասփիցիզմի հետ, ստեղծագործական լիցքեր ստանալով Դիոնիսիոս Արեոպագացու՝ երկնային նուիրապետութեան եւ աստծու՝ իրրեւ յաւիտենական անփոփոխ լոյսի արտահեղման մասին

աստուածաբանական ուսմունքից: Թե՛ Անանիա Նարեկացին եւ թե՛ Գրիգոր Նարեկացին յարում էին նոր պատճառականութեան այս թելին: Զարգացման հեռանկարը, սակայն, կապուած էր քննափորձաբանութեան ուղղութեան հետ, որ հանդէս եկաւ փոփոխելու:

Դարի մշակութային կեանքին համընթաց էր արուեստը: Քանդագործութիւնը եւս, ի տարբերութիւն գրեթէ անմարմին վերացարկման, որոշակի տեղ է տալիս մարդկային հոգեբանութեանը: Կերպարները բացայայտում են մարդկային նախապայմաններ իմաստաւորման տեսանկիւնից: Թեւեւ մարդու հայեացքն ուղղուած է երկնքին, բայց նրա դէմքին զգալի է երկրային տառապանքը: Անհատականութիւնն ուղի է բացում հոգեկան ապրումների դրսեւորման մէջ: Սա գեղագիտական այն պահանջն էր, որ յատուկ էր դարի արուեստին: Այսպէս էր նաեւ որմնակարչութեան եւ մանրանկարչութեան մէջ: Գեղագիտական այդ պահանջն էլ մղում էր հասնելու դիմանկարային նմանութեան վերարտադրմանը: Թովմա Արծրունու հաւաստմամբ՝ Աղթամարի պատկերաբանականներից Գագիկ Արծրունու պատկերաբանականը նման է բնորդին՝ Գագիկ Քազաւորին:(11):

Քանդակագործութեան միւս նորութիւնը թեմատիկ բազմազանութիւնն էր: Աւելի նուրբ ձեւեր են ընդունում բուսական զարդաքանդակները, մեծ տեղ են տալիս սիւսերային, հիմնականում աստուածաշնչական, պատկերաշարին: Աշխարհիկ տարրերն աստիճանաբար թափանցում են կրօնական թեմաների մէջ: Աղթամարի տաճարի քանդակների մէջ, յատկապէս որթատունկի գոտում, Սիրարփի Տէր-Ներսէսեանի դիտարկման համաձայն,

արդէն «տեղտեղ աշխարհիկ տարրերը միահիւստում են կրօնական տեսարաններին»(12):

Մանրանկարչութեան մէջ եւս ձեւաւորուեցին երկու հիմնական ուղղութիւններ՝ գծանկարչական եւ գեղանկարչական: Գծանկարչական ուղղութիւնը յենում էր ժողովրդական աւանդութների վրայ, գեղանկարչականը, որ կոչուած էր բաւարարելու հոգեւոր եւ աշխարհիկ տեղերի գեղարուեստական պահանջմունքներն ու նաշակը, ձգտում էր վառ գոյների եւ նրբագեղ ձեւերի օգտագործմամբ հասնել հոգեբանական շրջանող ներգործութեան: Թեւեւ 10րդ դարից պատկերազարդ քիչ մատենաներ են հասել մեզ, բայց ակներեւ է ծաղկողների գեղագիտական եւ ռեալական սկզբունքների տարբերութիւնը: Նշանաւոր յուշարձաններից է Էջմիածնի Աւետարանը /ՄՄ, ձեռ. նո. 2374/՝ պատկերազարդուած 989թ., որը դասւում է այդ արուեստի համաշխարհային գլուխգործոցների շարքը:

Այսպիսով, 10րդ դարի տնտեսական եւ քաղաքական ընդհանուր վերելքը պայմաններ ստեղծեց արուեստի, գրականութեան եւ գիտութեան զարգացման համար: Կեանքը ծնում էր հետաքրքրութիւնների նոր ոլորտներ: Փոխում էին մարդկանց հայացքներն ու պատկերացումները, բախում էին հին ու նոր գաղափարները, ուրուագծւում էին տարրեր նաշակները: Մի կողմից աշխարհիկ հանդիմանների ծարաւ՝ միահիւստուած երկրայինին փարուելու մարդկային ցանկութիւնների հետ, միւս կողմից՝ երկնայինին փարուելու կրօնամիստիկական ձգտում՝ միահիւստուած անապատ փաշտելու, ճգնելու, ներհայեցութեամբ բարոյապէս մաքրուելու եւ հոգու փրկութեան հասնելու փրկատունէական հաւատի հետ: Մի կողմից գոյութիւն ունեցող կարգերի կայունացման

ջանք ու եռանդ, միւս կողմից՝ այդ կարգերի բարեփոխման նիգ ու պայքար: Եւ ինչպէս միշտ՝ հակասութիւնների միասնութիւն եւ հակադրութիւնների պայքար, առանց որոնց չկայ շարժում եւ զարգացում: Գրականութիւնը, ինչպէս միշտ, կոչուած էր արձագանքելու իրականութեան մէջ տեղի ունեցող այդ տեղաշարժերին:

(Շարունակելի)

ԱՐՇԱԼՈՅՍ ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԱԲԻՐՆԵՐ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՆԱԽԱԲԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ԳՐՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ԵՒ ՆՐԱ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ա. Հայաստանի հասարակական-քաղաքական դրութիւնը եւ մշակոյթը 10-րդ դարում

1. Տես՝ Հայ ժողովրդի պատմութիւն, Հ. 3, Հայաստանը զարգացած ֆեոդալիզմի դարաշրջանում /9-րդ դ. կեսերից մինչեւ 14-րդ դ. կեսերը/, Նրեւան, 1976, էջ 7 եւ հտեւ.: Տես նաեւ՝ Լ. Բաբայան, Հայաստանի ֆեոդալիզմի դարաշրջանի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը սովետահայ պատմագիտութեան մէջ, Նրեւան, էջ 189 եւ հտեւ.:

2. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 198-199:

3. Տես՝ Հ. Մանանդեան, Հայաստանի քաղաքները 10-11րդ դարերում, Նրեւան, 1940, էջ 5-10:

4. Մ. Արեղեան, Նրեւան, Հ. Գ., Նրեւան, 1968, էջ 563:

5. Թովմա Արծրունի եւ Անանուն, Պատմութիւն Արծրունեաց տան, բնագիրը հրատարակութեան պատրաստեց, աշխարհաբար թարգմ. եւ ծանօթագրեց Վ. Մ. Վարդանեան, Նրեւան, 1985, էջ 460:

6. Ստեփաննոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 174:

7. Նոյն տեղում, էջ 173:

8. Նոյն տեղում, էջ 178:

9. Ուխտանեսն եպիսկոպոսի Պատմութիւն Հայոց, Վաղարշապատ, 1871, էջ 8 եւ 15:

10. Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն, էջ 463:

11. Ս. Տէր-Ներսէսեան, Հայ արուեստը միջնադարում, Նրեւան, 1975, էջ 91:

12. Տես՝ Լ. Ա. Դուռնովո, Հայկական մանրանկարչութիւն, Նրեւան, 1967, էջ 201:

մեծ

բի

ԸՋՔԵՉ անտուածածին վերօրհինն ի զօրանց հրէշտանայ անդգ մարդկանն կենդանեաց մեծն ցնւցանեմք: ԸՋՔԵՉ բնակ հրէշն անտուածող ժեռնն յիմանային զօրանցն կրանեալ, անդգ մարդ: ԸՋՔԵՉ մայր էմանեալէլի, մարդարէին յառաջ գոհակեալ, անդգ մարդ:

մեծ

Մայր լուսոյն մարիամ անհարա նայեալ, օրհնեալդ ի կանայս Զլոյն անշատուեր յարգանդի կրեցեր, օրհն: Մի գնդարիւր վասն մեր բաւ բեխօսեալ, օրհն:

ԼՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ Երկնային գոհուն անտուածային ճայնիւնն աւետարանէր հրէշտանն. ուրախ լեր բերկրեալդ տէր ընդ քեզ Ի բերնիլէս բանլեալ ընդ հօր աննողահանաբար բնակիլ հաճեցաւ ի քում յորալայնի. ուրախ: Ո՛ր բոցեղէն սրովէիւք չըքնափակեալ պահելու, ոչսօր ի մէջ մարդկան ի գիրկըս հօղեղնի յայտնեալ ուրախ Զանճառեղի լու: Զանճառ տնօրէ:

Զբոլորից փրկող. 36:

Ուրախ լեր: ԸՋՔԵՉ լուսոյ մայր Մայր սուրբ. 41: